

MILLIÓK ÉLMÉNYE, KULTÚRA TANÍTÁSA, TUDÁSTUDOMÁNY
/Egy alkalmi válogatásból/

[DOI 10.35402/kek.2020.5.20](https://doi.org/10.35402/kek.2020.5.20)

Biztos lehetek abban: nem egy „üdvözlő” számba való egy ennyire vegyes, szinte a polcról vaktában lekapkodott kiadványok füzére... De abban is, hogy (ez esetben a Címzett) nem neheztel majd érte. S főképp azért nem, mert tudások tudásáról, élmények készletéről, kulturális kínálatok korszakairól, közlésről és befogadásról lesz szó, s ez volna (távolabbról nézve) életművének egyik fő iránya, sőt „hajtánya”, előrevivő célja, értékrendi normája is. Egy a több közül, melyek nyomán mintegy „csoportosítható” kutatásainak számos köre, érdeklődési témaváltozásainak meghatározható korszaka, vagy társadalmi tereptapasztalatainak egyik szegmense, és több kölcsönhatása is. A válogatás azért alkalmi, mert hasonló „kupacolásban”, tematikus füzérben vagy alkalmi „olvasótábori kis színesben” még további számos ilyen lenne elképzelhető – most és itt ezek kerültek elő, ezekre borult némi fókusz-fény a közelmúlt „olvasónaplójából”, s ez a magam nézőpontja, melyben nem én vagyok a fontos, hanem a kínálat széles spektruma, az olvasatok öröme inkább. A „készletet” próbálom „keretezni”, de nem biztosan fog menni...

Noé bárkájától, peregrináción át a szakfelsőoktatásig

Az alcím talán valamely történeti ívet tükröz, de szemléleti alapokat még inkább. Része a gyűjtés és közös/közösségi élmény, a küldetésesség, a pályakezdő évek perspektivikus esélye, de még egyszerűbben kifejezve valamely kultúra és egy mindenkori közösség kölcsönhatás-folyamata. A hivatkozásul előkapott mű (bár látszólag távol esik TTT gyűjtési tárgyköreitől) valahol a kultúra-vezérelte, polgárság-eszményt hordozó, intézményes közösséget a szakmai kommunikációval összekötő hagyománykövetés egyik lehetséges lenyomata, mely *A katedrán innen és túl* címet viseli, Schweitzer Gábor munkája.¹ Hangsúlyosan a katedra és az interakció lényeges most itt, s nem a legfőképpen jogi, de a magyar tudománytörténetben

kiválóan hangzó nevek 20. századi szakmatörténete. Ez utóbbi ugyanakkor mégis kiemelhető tematikai keret itt, mert Schweitzer legfőképp jogtörténész és kultúraelméleti normák hatás- és határtörténeteit szövi egybe ebben a kötetében. A tizenegy szakmai tanulmány elsősorban a jogi felsőoktatás földérezhető múltjában lapozgat, beleértve a jogakadémiai patriarchális világot vagy a jogásztípusok 18-20. századi jellemrajzát, a professzori életutakat és a nemzetközi szintéren elért presztízs-sorsukat, a jogtörténet tudományterületi rangjának alakulását és ezen belül is kiemelkedő szaktekintélyek karrierjeinek alakulásmódját is. De mindezek között és mellett a jogászképzés pécsi, pesti, heidelbergi, lipcsei, egri katedráinak formálódását részletezve is úgy ad személyes és szaktudományi portrét alispántól koronaügyészig, nótáriusoktól jogelméleti tanácskezelőig, egész intézménytörténetek értékadó személyiségeire épülő historiájáig, hogy az egészében is, és szinte fejezetenként is pontosan tükrözi a kötet cím sugallta tartalmat. Azt is, hogy kisvárosi jogászet, piacozó leánykák szemlélése, párbajkodex kialakítása, kávéházi biliárdozás, ügyvédbojtarzkodás és táncestélyek bővülése egyaránt belefér abba, amit „tematizál”, azaz mindennemű katedrák rangja és azokon messze túli életvilága hogyan formál egy szisztémát, hogyan alakít egy korszakot, miként hat egy társadalmi életviteli gyakorlatra, s válik utóbb nemcsak történeti tájkép részévé, hanem a tudománytörténeti érdeklődés okkal kiemelt egy-egy fejezetévé és tárgykörévé is. A jogi kultúra, ennek intézményei és korszakai, meghatározó alakjai és az álladalommal összefüggő kölcsönhatásai kézenfekvően alapozzák, egyúttal tükrözik is, másként meg folyamatosan életben is tartják a tudásátadás rangját, módszerait, példázatait, eszményeit. „A jogászképzés legfontosabb katedrán innen és katedrán túli szereplői – professzorok és hallgatók – egyaránt megjelennek a tanulmányokban. Az Olvasó talán még arra is választ kap, helytálló-e ’jogász nemzetnek’ tekinteni bennünket” – szól a kötet hátoldaláról. Nem egészen pontosan – de a címre rímelően. Pontosabb akkor lehetne, ha jogászképzés mikrovilágából földérezett élethelyzetet nem kivételes vagy „irodalmias” helyzetképpnek tekintené,

¹ *Tanulmányok a jogi felsőoktatás múltjából*. IDRResearch – Publikon Kiadó, Pécs, 2011., 212 oldal.

hanem beleértene a Szerző kitartó oknyomozó szemléletmódját, pécsi indíttatását, szaktudományi katedrákon eltöltött évtizedeit, szakkönyveinek tematikus folyamát is. Mert ezek ugyanúgy ott vannak „a katedrán túli” világokban, a kutatásban, a történész szemléletmódban és jogási elhivatottságban, respektusban a tisztelnivalók előtt, és kritikai felhangokban a mérlegelendő szaktekintélyek dolgában. Schweitzer itt egyszerre kutató és publicista, egyetemi ember és akadémiai szereplő, történész és ítéző, társadalomkutató és szakmakulturális tereket átlátni képes gondolkodó is. Így kötete nemcsak „a jogi felsőoktatás múltját felidéző” munka, hanem életvilág-teszt, egy kortárs értékelés egy nem-kortárs világ kommunikatív szféráiról, egy lehetséges áttekintés a közlések és kölcsönhatások perszonális és intézménytörténeti milióiból, attitűdökből és normákból font keret, respektusokkal és aspektusokkal gazdagított rálátás mindarra, amely (ebben az értelemben „köznyelvi” használatba véve) nem pusztán „milliók élménye” vagy kultúrákutatói tapasztalati anyag, de a tudások tudományának egy lehetséges műfaja is.

Mint olvasó másképpen, de mint ismertető kézenfekvően választhatnám a „sematikusabb” ismeretést: tartalomjegyzék, fejezetek megidézése rövid tömondatokban, majd az egész jelentősége... De ezt nem szívesen választom. Elsősorban azért, mert amit itt Schweitzer áttekint, az lehet jogtörténet, oktatástudomány, társadalomhistória, közgondolkodás-rendszeri vázlat, életmód- vagy tudásrendszeri összefoglaló, s valóban katedrák mögötti, jogintézményi, egyetemtörténeti, szakmahistóriai összegzés is, de még inkább kitekintés a jogi kultúra érvényesülése felé, amelyet a közösségi kultúrák sokasága vesz körül. S ennyiben lényegesebb a tudástörténeti kompendium: „a jogászok” és a „kanászok, nótáriusok, prókátorok és táblabírók ábrázolása a magyar irodalomban, maga a jogászképzés és a jogász-szakma ethosza a polgári Magyarországon, Somló Bódog németországi tudástapasztalatai, a Pécsi Jogakadémia jeleseinek vagy az Egri Érseki Joglyceum professzorának, a pesti jogi fakultás 1945 utáni intézménytörténetének vázlatai nemcsak XVIII–XX. századi teljes látképet nyújtanak, hanem a jogászok társas és társadalmi presztízsén túli értékesülés- és érvényesülésmódjairól is új alapvetést nyújtanak. A kultúra egy metszete, de nem csupán strukturális impressziója, hanem a közléskultúra változása, intézményformálása, a tudásról való tudásnak tudományos spektrumba emelése ez egyszersmind.

Amúgy nem kivételes módon Schweitzer korábbi munkái és azóta közzé tett opuszai között. Mert hát a jogi felsőoktatás is túlmegy a katedrán, s túl az idők intézményesülésén is.

Oktatás és tudománykultúra, múltban, ami jelen is

Idők és intézményesülések változásai nagy, vasos, oszlopos tudománytörténeti munkákat töltenek meg. Rendszerint. Olykor azonban ki-kiderül, hogy a „nagy változások”, a korszakos átalakulások, a válságtörténetek, tudománycserék, szaktudások közötti kölcsönhatások intim szféráiban, a szabad gondolkodás „kis köreiben” gyakorta nagyobb jelentőségű változások mennek végbe, mint a korszakos irányváltások, irányítási-igazgatási tónusváltozások vagy beavatkozási és „fejlesztési” elképzelések makro-szféráiban. E mikro-szintű áthatások csak ritkán (bár jobbára a kortárs közérzet, de csak még ritkábban a csoportközi) gondolkodás megnevezhetőségét rejtik magukban: erős és önérzetes kivagyiság nélkül a helyi társadalmi világok „fákllyavivői” alig-alig hallatják hangjukat, ezt leggyakrabban csak az utókorok lesznek (esetleg) képesek fölismereni. De e fölismerések sem maradhatnak el örökké, s ilyen mögöttes cél lapulhat ama kiadványban is, melyet a Radnóti Szegedi Öröksége Alapítvány hozott nyilvánosság elé M. Pelesz Nelli szerkesztésében.² A *Tudomány, oktatás, kultúra a két világháború közötti Magyarországon* című kötet tizenöt tanulmányban tárgyalja ezt a korszakot, kicsit túlszerkesztve Tudomány/Oktatás/Kultúra fejezet-hármasba tagolva. E felosztás (mondjuk a korszak meghatározó személyisége és Szeged kiemelhető jelentősége szempontjából) korántsem érvénytelen annyiban, hogy A Szegedi Egyetem jelentősége (Bogoly József Ágoston), a közösségfelfogások és világfelfogások válsága (Bene Zoltán), a pedagógus szakma és a felsőoktatás gazdasági jelentősége (M. Pelesz Nelli), a kultuszminiszter Klebelsberg művészetpolitikájának szegedi vonatkozásai (T. Molnár Gizella) vagy nemzet- és kisebbségpolitikai hatása (Miklós Péter) egyaránt ebben a triádban foglalnak helyet, a neveléstörténész szerkesztő és a kötet mögött álló konferencia ugyancsak a címben kötetjelzett tárgyköröket tekintette hívószavaknak. Ám épp a fejezetek „nemcsak szegedi” kihatásai jelzik, mennyire tágabb ez az értelmezési tér, mennyivel rétegzettebb a tudomány és a tudásátadás

² Szeged, 2019., 305 oldal

rendszer, mennyivel több „katedrán kívüli” hatás érvényesül abban, ahogyan (akár csupán egyetlen városban vagy térségben) a tudásfolyamatok teresülnek, s minő túlzásoktól mentes következtetés mindezekről úgy szólni, mint milliókat elérő, milliókra kiható sodrásokról. Ahogyan például Nátyi Róbert jellemzi a háború után az egyetem és a csanádi püspökség Szegedre költözését, építkezéseit és kulturális beruházásait, majd az onnan elindult művészek között Vinkler László festészetére gyakorolt hatásokat (278-302. old.), vagy amiképpen Pál József értelmezi az akkoriban kialakuló „két magyar világirodalom-történet” (Szerb Antal és Babitsé) „válságos időkben” megfogant összhatásait a lokális irodalmak és a nemzeti szűklátókörűségek egyhamar elmúló hatásával ellentétes kortörténeti kultúrával (9-21. old.), a német nemzetiségi statisztika dunántúli programját a „veszélyeztetettség” fenyegetés és tudományművelés kontextusában Orosz László írását tekintve (79-92. old.), vagy amiként a „partikularitás jól jellemezhető kereteit” (így Debrecen és Szeged tanárképzésben és ifjúsági mozgalmakban érvényre jutó hatásait) is jellemző Jancsák Csaba figyelmeztető szempontjai kínálják a húszas évek végétől Szegeden is „az egyetem mint szocializációs színtér” értelmében felfogva (141-151. old.), vagy ahogy a világteljes filozófiai rendszeralkotásra vállalkozó Böhm Károly pozitívizmustól a neokantianizmuson át „az értékfilozófiáig és a szellemtanig” ívelő rendszerében szocializálódott Málnási Bartók György fejlődésfelfogását az egyén és közösség viszonyának válságba fordulásával összefüggésbe hozó Bene Zoltán mutatja fel (22-37. old.) – mindezekben úgy van jelen a hely, a város, a térségi funkció és a korszellem, hogy az kiterjed Nagyenyedre és Kolozsvárra, Alföld-kutatásra és világirodalom-történetre egyaránt. Erőlködés nélkül és kényszeredett asszociációk nélkül, mesterkéltnél párhuzamok nélkül és a korszellem egynemű kezelése nélkül is. A szegedi egyetem „arculatát meghatározó vonások a Szent-Györgyi Albert előtti időszakból” (Bogoly József Ágoston, 93-102. old.), a „magyar Göttinga” hatásai Imre Sándor nemzetnevelési pedagógiai rendszere révén (Szűts-Novák Rita, 103-118. old.), a magyar polgári iskola helyét és szerepét befolyásoló közoktatási rendszer kiépültsége a két háború között (Fizel Natasa, 119-140. old.) mind-mind ugyancsak arról vallanak, hogy Szeged sem magában való volt, a város és egyeteme sem „partikularitásában” érvényesült, tudományágazatai sem elkülönültek voltak, szellemtörténeti és kutatásmódszertani szemléletformák sem lokális

mivoltukban vehetők súlyba, hanem kultúrák kölcsönhatásaként formálódó tudástérben, együttműködésekben, eszményekben – valamiképpen s nem mellesleg „Radnóti szegedi öröksége” jegyében a kor egészének lenyomatait újraolvasva.

A korlenyomat mint véletlen, a véletlen mint sors

Sem a szegedi vagy pedagógiai táj, sem a politikai-közjogi vagy pedagógiai-filozófiai közgondolkodás „strukturális” adottságai nem véletlenek – de nem is föltétlenül kultúrafüggően specifikusak. Működik ezekben valami... minden korhangulatot, korszakos kultúrát, egyetemes kölcsönhatásokat is átmetsző-átható sugárzás, a „korszellem” hódításának esélyeivel, no meg az ezektől eltérő habitusokkal együtt. A kultúra mint tanítás, s a kultúra tanítását kísérő beállítódások köre sokszor véletlen, máskor idők keretei adta, megint máskor bizonytalan hatáskeveredésből eredő. Ezt a tudható esetlegességet, és a korszellemben belüli szabadság választhatóságát jól jellemzi egy vallomás, mely személységével együtt is mintegy egész korszakot ír le, vagy „csupán” megszemélyesít... „Hérakleitosz azt írta: kinek-kinek jelleme sors. Léteznek velünk született tulajdonságok, a jellem azonban a kora gyermekkorban alakul ki – először a pszichológiai, majd a morális, végül pedig az intellektuális karakter jön létre. Végül a jellem a sorsunkká válik. Az emberi sors, ahogy Machiavelli mondta, nincs megírva a csillagokban...” – így vall életének a korba illeszkedő, annak ellentmondó, mégis relatív harmóniában összezsugoruló teljességéről Heller Ágnes, kinek több vallomásos munkáját Georg Hauptfeld örökítette át ránk egy személyes találkozásból eredő interjú beszélgetés-folyamat révén (242. old.).³ Az életút feldolgozása sokaknak hosszadalmas munka, erőteljes akarás, tudatos korszellem-keresés eredménye lehet – Heller számára (úgy tűnik) az elbeszélések lehetséges elbeszélése volt ez inkább, afféle „elmúlás ellen való” emlékezés. De már erről is kételkedve szól, nemhogy koráról és világgépeiről: „Mindig, amikor emlékezünk, nyomban felejteni is kezdünk. Gyakran még azt is elfelejtjük, hogy mit felejtettünk el. Előfordul, hogy úgy emlékszünk a történetekre, ahogyan azokat már egyszer elmeséltük, nem pedig úgy, ahogyan az emlékeink között

³ Georg Hauptfeld: *A véletlen értéke. Heller Ágnes – életéről és koráról.* Noran Libro Kiadó, Budapest, 2019., 255 oldal.

megmaradtak. Ez nemcsak azért lehet, mert hazudni akarnánk, hanem mert a kérdések, amelyekkel szembe kell néznünk, magukat az emlékeket is átalakítják. Egy újabb kérdés olykor megváltoztathatja a választ, és az új történet ilyenkor a régi helyébe lép. Így aztán egy interjú nemcsak a kérdező, de a válaszoló számára is sokat jelenthet – mondja Heller (Előszó, 8. old.). S a kötet, melyben „az évszámokat, amennyire lehetett, ellenőriztük. Számos dátum ugyanakkor a személyes emlékekre támaszkodik, így aztán helyenként előfordulhatnak tévedések” – jelzi Hauptfeld (ugyanott), így mintegy a múlt élményét is a beszélgetések jelen-kontextusába helyezve, de az összehasonlító forráskritikát sem mellőzve ad teljesebb életút-képet. Egyúttal a legkevésbé sem titkolva, hogy „Az első emlékek” születési időponttal megkezdett életút-émlékszöveg (9. old.), és a néhány mai jellemvonással is számoló befejezés („...sosem fáradok el, ... sosem áll be a szám, ... mindig kíváncsian tekintek a világra...” – 242. old.) között a Heller vállalta és vallotta véletlen tudatosításáról, átéléséről, a mindenkori kortárs kultúrába kreatívan beilleszthető megfelelőeskről van szó, szinte egyetlen lendületes elbeszélésben. Heller úgy mondja: „A véletlennek köszönhetem, hogy eljutottam Lukácshoz. Véletlen volt, hogy túléltem a háborút, hogy cionista lettem, véletlen, hogy megismertem Pistát, és hogy magával vitt arra a Lukács-előadásra. Nélküle sosem kezdtem volna filozófiát tanulni, ráadásul a filozófia színvonala Magyarországon ebben az időszakban eléggé középserű volt. Csak az nem volt véletlen, hogy egyáltalán tanultam... Ebből a véletlenből aztán sorsot teremtettem magamnak. Világossá vált számomra, pontosan ez az, amit meg kell értenem. Egzisztenciális döntés volt: én magam választottam, hogy filozófus leszek. Nem Lukáccsal, hanem magával a filozófiával estem szerelembe. Az egész életemet ennek akartam szentelni, hogy megérthessem azt, amit még ma sem értek igazán!” (lásd a kötet hátoldali szövegében).

Heller Ágnes nemigen kell bemutatni, filozófiáját talán még ennél is kevésbé – s a kötet végén felsorolt magyarul megjelenő munkák, huszonhárom kötetnyi tudás és rendszerezett, visszatekintő és értelmező eljárás még azoknak is könnyít, akik nem eléggé ismernék... Ami itt most különös hangsúlyt kap (nem a lukácsi „különösség” primer értelmében), az a főbb művek sorában ez az esetlegesség-felfogás. A „belevettség” élménye és tudata, mindamellett, hogy az oeuvre olyan kulcsfogalmi, mint reneszánsz ember, igazságosság, kizökkent idő, mindennapi élet, morálfilozófia,

ösztönök-érzelmek, etikatörténet, szegény, a szépség vagy a történelem elmélete egyképpen jelzik a filozófus gondolati életprogramját, így „Az álom filozófiájától” az „Érték és történelem” nehézségein át „A filozófia radikalizmusa” és a komikum-elmélet seregnyi teoretikus állomásán át a véletlen értékéhez vezető okfejtést már azért is a tudástudomány kísérletének és kultúrafelfogásnak kell tartanunk, mert Heller a mindenkori személyes és értelmezett, leíró és minősítő kontextusban fogalmaz a véletlenről.

Bizonytal van kulturális közeg, amelyben Hellerrel „vitakozni” nem bántó korlátoltság, hanem dicső haditett volna. Nem vágyom erre, de az alaptónust meghatározó jelző, a véletlen körül volnának kétségeim. Maga az élettörténet egésze, az életút állomásainak, hatásoknak, kapcsolatoknak, tudáscseréknek egész irtatlan (történeti) rendszere és (perszonális) folyamata persze sok-sok kiszámítatlan, alkalmi, olykor valóban véletlenszerű jelen-séggel volt körülveve. Maga Heller a kötetnyi részvállomás után (talán a kevés kivétel egyikeként) a 245. oldalon szól a másként alakulás egy állomásáról...: „Nem volt véletlen, hogy 1956-ban a szovjet hadsereg porrá zúzta a magyar forradalmat, ahogyan az sem volt véletlen, hogy elvesztettem az állásomat az egyetemen, és hogy az akkori 'barátaim' közül sokan hátat fordítottak nekem. Ám ezen a ponton már tudtam, hogy ez a balszerencse végül szerencsének fog bizonyulni, hiszen ezeknek a tapasztalatoknak köszönhetően jobban megértettem az emberek működését, azonkívül erősebbé is váltam. Az embernek mélyre kell zuhannia, hogy legyen honnan felkapaszkodnia...” (245. old.). S bár a véletlenek alakulásának tekinti személyes életútja megannyi eseményét, a holokauszt tragédiájától és értelmezésétől a Rákosi-rendszer és a Kádár-korszak diktatórikus rendszerében kialakult esetlegességeken és a 1968-as eseményekig, vagy a rendszerváltásban és az aktuálisan zajló kudarcokig egy sor, stabil rendszerbe illeszthető fejleményt is így kezel, viszont az ezek között zajló „sorszerű” összefüggéseket tekinti *a véletlen értékének*, ami részben filozófussá válása és egész vilásképe alapzatának is mondható, messze nem véletlenül. „Ahogy a véletlenek mindig, úgy az én életem véletlenjei is különfélék voltak. Akadtak köztük, amelyeket nem is tudtam véletlenként megélni, egyszerűen azért, mert akkor még nem ismertem ezt a fogalmat, de előfordult az is, hogy én magam kerestem a véletlent, és fel is ismertem azt. Vagy, hogy a véletlen semlegesnek bizonyult, máskor áldásként, megint máskor csapásként élttem meg. De legyen akár áldás, akár sorscsapás, a

véletlen mindig is érték marad: lehetőség és esély arra, hogy jobban megismerjük önmagunkat, és kezünkbe vegyük az életünk irányítását” (245. old.).

A véletlen „áldása” vagy „sorscapása” sem a véletlentől függött Számára, hanem a felfogásától, értelmezésétől, s attól a kulturális örökségtől, melyet dédszülei-nagyszülei-szülei örökségeként vitt tovább és gyarapított egy élethosszon át. Nem véletlenül. A kultúra tanítását a kultúra fölismerése, kezelése, közlése és közvetítése tette lehetővé Számára is, e kulturális „batyút” pedig a tudásról való tudásunk tudományának, a bölcsélet szeretetének feladata segítette cipelni – kilencven éven át. „Vajon minden egy véletlennel veszi kezdetét? Lehet mindezeket a véletleneket, beleértve a balszerencséseket, így vagy úgy szerencsévé alakítani magunkban? Vajon a véletlen mindig sorsfordulót is jelent? És vajon minden sorsforduló a véletlen műve? Már tízéves korom óta töprengök ezeken a kérdéseken, de még mindig nem találtam rájuk választ” (244. old.). A mi feladatunk eztán már könnyebb, ha ezt a tudástapasztalatot is továbbadjuk, továcipeljük, milliók élményévé tesszük akár. Így lehet a véletlenből sors, a sorsbeli véletlenekből jellem, amely a „belevettség” kényszerét a véletlen értékének fölismerésével fejezi be, teszi komplexebbé és átadhatóvá...

Átadás, tudás, avagy a milliók élménye

Közéleti viták vagy nemzedéki ellentétek, értékrendi konfliktusok és mértékrendi különbségek gazdag egyvelege ömlik ki Heller kötetéből, aki korának (és így persze korszakainak is) familiáris, közösségi, rendszerszemléleti és ellenkulturális háttereiből emeli ki saját „beszélőkéje”, részben akarnoksága, szívós másképpgondolásai apróbb konfliktusait – no meg a civakodásokat kerülő, de mindvégig vitatkozó megoldásainak egész rendszerét is. Ha lehet magának a tudásnak, a tudáskövetésnek, tudományozásának és közösségi-kulturális körképeknek gazdag tárháza, ez bizony éppen a változni már valamelyest képesnek tűnő államszocialista Magyarországon is jellegadó folyamat volt. S még ezen belül is roppant sok változata létezett a kreatív „műfajok” és innovatív befogadások határvidékén, amit számos esetben a zenei ízlés, zenei befogadás, kortárs zenét vagy népzene, modernitást vagy klasszikus változatokat követő törekvések biztosítottak – no meg ezek intézményes kutatásai is. Ha létezett (Heller bizton utal rá) a marxizmusnak esztétikai, irodalmi, zenei, képzőművészeti „besorolhatósága”

és léteztek ennek tudományos képviselői is (elég itt talán utalni Zsdanov, Sztálin, Sótér István, Mátrai László, Szerdahelyi István, Ortutay Gyula, Lukács György, Révay József, Kodály Zoltán, Hermann István, Tóth Dezső, Vitányi Iván „útmutató”, és Józsa Péter, Losonczy Ágnes, Lendvai Ernő, Zoltai Dénes, Gonda János, Erdély Miklós, Beke László, vagy mások „kérdező” vagy útkereső szerepére), ezek egyéni és politikai, szakmai és szaktudományi sikerképességei sokban eltértek egymástól. Egyebek terén a politikai korszakokon belüli művészetideológiai szemléletmódok függvényében, olykor munkahelyek, státuszok, kiváltságok és alárendeltségek sűrű ködében is. Heller visszaemlékezései (avagy „meséi”) nem kímélik ezeket a korokat és neveket, szándékokat és világképeket. De sokszor nem is lehet kímélni, hatásuk néha valóban korszakos (annyomasztó), máskor alkalmi (an szánalmas), ám csak igen ritkán serkentő maradt. Jelen voltak mindenestre mindama közéleti kultúrában, ahol tisztes rangja lehetett (a sokat és sokszor vitatott irodalmi művek, képzőművészeti stíluskorszakok mellett is) a zenei felfogásoknak, a stiláris új törekvéseknek vagy divatoknak. A zene valamiért egykönnyen kifejez stiláris hovátartozást – akár klasszikus műfajról, akár tánczenéről, szórakoztató vagy népi változatról, operáról vagy szimfonikus művekről lett legyen szó. Ám a közhiedelem vagy közgondolkodás szerint „kevesek” kedvelte modern szimfonikus zene „problematikája”, világnézeti besorolhatósága csak igen szűk köröket érintett ténylegesen, a véleményező többség egykönnyen megmaradhatott a „népi muzsika” vagy a népdal, a „könnyűzene” vagy a „komoly zene”, a „pop” uláris zenék és a „szórakoztató” műfajok valamelyik ágánál – jobbára anélkül, hogy pusztán zenei ízlése miatt direkt politikai elnyomásban is részesednie kellett volna. (Egyéb esztétikai-ideológiai elnyomatás amúgy is rendszerint adott volt, ha másképpen nem, helyi és zenei ízlés- vagy műsorpolitika, stíluskényszerek és korszakideálok színterein biztosan!).

Kicsit azonban mégis másképpen volt ez a kórus-műfajok, az egyházi zenék, a zenetudomány újabb irányzatait foglalkoztató más kísérleti tudásterületek tájékán. Az egyik ilyen nagy, kormeghatározó, és jellegében is szociológiai kutatásokra felületet kínáló térfél a „populáris zene” zenetudományi háttérvilága volt (igen kevés kortárs kutatóval). Ennek mint a nevezett korszakra jellemző ideológiai-esztétikai jelenségnek természetrajza is helyet kap Ignác Ádám kötetében, mely *Milliók zenéje. Populáris zene és zenetudomány az államszocialista*

Magyarországon címen jelent meg.⁴ S bár Ignác konzekvens szemlét tart a zenetudományi kutatások populáris műfajai iránt megújult érdeklődés fölött (melybe belefoglalja zene és tudomány viszonyának módszertani szempontból fontos kritikái fejlődéstörténetét és szakirodalmi aktualitásait is, 29-43. old.), emellett hangsúlyt annak ad bevezető fejezetében, miképp foglalkoznak „a népszerű zene” témakörével a sztálinizmus hatása alatti Rákosi-korszakban, majd mi és hogyan változik a Kádár-éra alatt mindebben, a pop és rock háborúságának korában, a közéleti „közérthetőségi” vitákban, „az ifjúsági probléma” forró időszakában, a zenei nyelvezetet és zenetudományi kultuskorszakokat jellemző tónusokban, az államszocializmus kulturális iparának, vagy a lopakodva teret nyerő „kapitalista fogyasztói szemlélet” bírálóinak szellemében. Ebbe kézenfekvően bele kell vennie a zenetudomány meghatározó személyiségeinek hatását (a tömegzene, a szórakoztatás, a „magas” és „alacsony” kultúra dialektikus ellenpontozásának teoretikusait, a nyugati hatások hódolóit és ellenzőit, avagy mindenmű hangoltság és eszmeiség, élvezet és értelmezés iskoláit, irányzatait, meghatározó vagy követő köreit), s így a kötet a zenetudományi kutatás témájává avatható befogadás- és értelmezés-világok komplex áttekintésévé válhatott – alighanem az első ilyen teoretikus művé, melynek efféle rangját a megelőző kutatások sem csökkentik, csak árnyalják és fényesítik. (Érdemes utalni a – talán szélsőbb pólusnak mondható – felfogások spektrumára, Molnár Antaltól Kodályon és Szabolcsi Bencén át Ujfalussy József-ig vagy Vitányi Ivánig, Pernye Andrásztól Gonda Jánoson át Losonczy Ágnesig vagy Heller Ágnesig bezárólagosan).

Ignác impozáns tömegű szakirodalmi forrásanyagot kezel, ölel át, tár föl (levéltárit is a könyves emlékező-elemző tematikán túl), s ehhez nem csupán a politika- vagy eszmetörténet, ideológia-kritika, társadalomtörténet anyagaihoz nyúl, hanem a zenetudomány hazai klasszikusainak és a zeneszociológia hazai kezdeteinek föltárására is roppant energiákat szán, kötete mintegy egész második felében a jazz-t, a beat-et és leágazásait is beleértve. Ehhez a szovjet befolyástól nyögdecslő negyvenes évek végétől a Kádár-korszak késői diskurzusait is magába foglaló „hidegháborús” meg „konszolidációs” zenei szaktörténetírásban éppúgy mélyen avatottként igazodik és igazít el, a zenei diskurzusok közötti közéleti, zeneesztétikai, művészetideológiai kihatások jelentős tömegével ugyancsak érdemi

merítéssel bánik, miképpen a kötet jazz- és beat-korszaki témaköreit is összhangba hozza a népzenei, „populáris zenei” szférákkal, hogy mintegy összegző blokkban a hazai és kelet-európai populáris muzsika és a zenetudomány által lassan már befogadott kutatások intézményesülésével tegyen koronát az „államszocialista Magyarországon” átlátható folyamatok szemléjére. Erről épp előszavának végén minősítő jelzőkkel gazdag „kivonatot” is ad: „A kötetet végül egy *Összefoglalás és kitekintés* zárja, amelyben a kelet-európai zenetudomány és populáris zenei kutatások nyugati recepciójáról, illetve a hidegháború időszakában kiépülő kelet–nyugati zenetudományi kapcsolatokról is szót ejtek, és annak lehetséges okait is e zárófejezetben próbálom meg feltárni, hogy az államszocializmus időszakában alkotó kutatók munkái miért váltak mára nagyrészt meghaladottá és elfeledetté”.

A mondat idézése a két utolsó jelző okán indokolt: a meghaladottság és elfeledettség talán nemcsak a „milliók zenéje” relativizálható üzenetét foglalja magába, hanem az államszocialista korszak marxista zeneelméletének vagy esztétikai normarendszerének viszonylagos vitathatóságát is ráadásul. Hogy ennek feltárása lehet-e, s mennyiben lehet az akadémiai zenetudományi kutatás „feladata” vagy érdeklődési területe, arról „a hidegháborús nyugaton történtek” fényében is fölteszi kérdéseit, de kellően merészen „az új szemléletű populáris zenei kutatások, egyre több hazai műhelyben” megjelenő, „a népszerű zene témaköréhez kapcsolódó munkák” kívánatos tónusában válaszol. Viszont a magyarországi populáris zene múltjának feldolgozásához, illetve a 20. századi magyar zenetudomány szociológiai és tudománytörténeti vizsgálatához nemcsak a politikai és ideológiai sodrások tudománytörténeti szemlézése révén közelít, hanem a zenei területek, irányzatok, normatív feltételek jelenségeit is feldolgozza, ide értve ezek populáris zenéhez (ellenoldalon a „klasszikus” zenéhez és a „népzene” fogalmához) társult értelmezéseinek egyre táguló köreit, önálló fejezetben a „szórakozás” célú műfajok, a zenei köznyelv, a jazz, a beat és az „új tömegművészet” ígéreteinek aprólékos bemutatását vállalva. Lényegében kötetén végighúzódik az államszocialista kultúrafelfogás, a köznevelési funkció, s mellettük az előadóktól nemegyszer független értelmezői/interpretálói körök érdekszférája, így a tudományterületek között lassacskán teret nyerő zenetudományi kutatások értékrendje is. „Vizsgálódásaim során a kommunista hatalomátvétel (tehát az 1940-es évek vége) és a népszerű zene akadémiai

4 Rózsavölgyi és Társa, Budapest, 2020., 356 oldal

kutatásának intézményesülése (tehát az 1970-es évek eleje) közötti bő két évtized diskurzusaira és eseményeire koncentrálok, a zene esztétikai, társadalmi és politikai szerepéről folytatott közéleti vitákat sem tévesztve szem elől. Mindezt abban a reményben teszem, hogy új szempontokat nyújthatok a magyarországi populáris zene múltjának feldolgozásához, amely jelenleg erősen politika- és intézménytörténeti, illetve rockzenei fókuszú. Bízom benne, hogy munkám mindemellett a 20. századi magyar zenetudomány és zeneszociológia tudománytörténeti és -szociológiai vizsgálatát is segítheti, és annak megértéséhez is közelebb vihet, hogy a változó politikai és ideológiai körülmények között milyen megfontolások mentén különböztették meg Magyarországon a zenekultúra különböző szféráit, s mikor mely zenei jelenségeket társították a populáris zene (valamint a művészi zene és népzene) fogalmához. Az államszocialista időszak magyar populáris zenéjéről az utóbbi időkben több nagyobb lélegzetű történeti munka is készült, ám ezek elsősorban a Kádár-korszak történéseit és a téma politika-, illetve intézménytörténeti vonatkozásait tárgyalták, nem függetlenül attól, hogy a szerzők a populáris zene történetén mindenekelőtt a pop- és rockzene történetét értik” (12-13. old.).

A záró mondatrész nemcsak programadó a Szerző számára, de az értelmezés kontextusát, szövegösszefüggéseit is sejteti. A „könnyűzene” és/vagy „komolyzene” vita évtizedeken át húzódása, a „szórakoztatás” műnemi definíciója, a zenei műfajok belső háborúja sem segített ugyanakkor a zenei köznyelv fogalmi hangolásában – egyebek mellett „a jazz jelentései” vagy „a zenetudomány kísérletei a jazz integrációjára” (Maróthy, Gonda, Pernye, Losonczy értelmezései alapján, 248-277. old.) roppant izgalmas szakmai közgondolkodás-szintű felfogások irányultak, melyekbe Ignác szempontjai avatottan kalauzolnak. A „kontroll” és „domesztikáció”, a pol-beat és a folk műfajkeveredési „kiútjai” persze segítettek az integráció fázisainak tudatosításában, de mindennek zenetudományi mérvű feldolgozása még továbbra is a szakmai kutatók adóssága maradt. Ignác ebből jócskán törleszt, s nemcsak felülmúl, kibővíti, aktualizál korszakmeghatározó kérdéseket, de az *Összefoglalás és kitekintés* fejezet (299-318. old.) alaptételeivel mintegy „visszasegíti” a zene mint beszédmód diskurzus-mezőjébe azokat a zenetudományi problematikákat is, melyek példaképpen a populáris műfajok első kutatásainak emlékeztetpolitikai rezervoárba kerülésének, a frissebb

ismeretanyaggal meginduló kortárs kutatásoknak esélyeit is új értelmezési mezőbe emelik.

A kötet lapozgatása közben ugyan felötlik a kérdés: a már bevezetőjében jelzett „popular music studies” tematika ugyan az angolszász közegben (sőt, alighanem világszerte) közelítően azonos jelentéssel van jelen a szótárakban, benyomásom szerint azonban az empirikus tapasztalat némiképp árnyalja a különbséget. A népszerű, olykor államilag futtatott zenekarok például nem a támogatottság vagy favorizáltság mértéke szerint voltak (bizonyos ízlés- vagy befogadói körökben) népszerűek, az ellenkultúrás népszerűségi indexek pedig sokszor a hivatalos „támogatottsági indexek” fölé is emelkedtek a kedvelői, rajongói, műfajpártolói közösségi körökben – nem lehet „optimalizált” tehát a nominális népszerűségi mérce. Még kevésbé, ha a kortárs zene teljes spektrumát tekintjük. Emellett a nyugati típusú népszerűség-fogalom messze nem volt párhuzamosítható a magyar hallgatóság kedvelte előadók és műfajok köreivel (v.ö. „jó ebédhez szól a nóta” megannyi körben népszerű lehetett és volt is, de egy lengyel jazz iránti rajongó élménymergezést kapott azonnal az efféle „lájkoltsági” mutatóktól. Hasonló képlet lehetne a Liversing vagy a Bajtala-hívek köreit a Benkó Dixiland és a Komjáthy-műsorok vasárnapi koktélaival összeméregetni). Egyszerűen a populáris és a népszerű valamely markánsabb definíciójára lehet, szüksége volna talán némely olvasói körnek... E kritikai észrevételhez már az is segít, hogy Ignác a bevezetőben tisztázza: a zenekultúra ízlés-paradigmái és ideológiai környezete nemcsak „a kultúrának és a tudásnak a politikával olykor összetelálokozó, máskor attól függetlenedő történeti kérdései” által meghatározottak maradtak, hanem mindez „nagyban függ egy adott társadalom szerkezetétől, a tudomány e társadalomban betöltött funkcióitól, az egyes kutatót körülvevő és irányító tudományos csoportok közös tapasztalatától és élményvilágától, valamint a tudományos tekintély monopóliumáért” folytatott mindenkori küzdelem jellegétől (és annak nyerteseitől)” (v.ö. 14-15. old.). A „tudáskultúra fogalmát” a zenetudomány területére vetítő szemléletmódban pedig külön is kiemeli, hogy a fogalomtörténeti szemlézés nyomán, „ha meg akarjuk ismerni egy adott korszak tudását és gondolkodásmódját, illetve ki szeretnénk deríteni, hogy az akkor élők miként jutottak hozzá a tudáshoz és miként adták tovább azt, akkor figyelmünket elsősorban a gondolati struktúrák idő- és térbeli mozgására, vándorlására kell fordítanunk. Az egyoldalú közvetítéseket és egyéni kapcsolatokat

feltáró 'iskolák' és mester–tanítvány viszonyok tanulmányozása mellett vagy helyett az érdeklődés középpontjába így fokozatosan a hasonló gondolkodásmódot követő kutatói generációk és tudományos hálózatok kialakulása, együttélése, valamint a tudománytörténet topográfiai vonatkozásai kerülhetnek. Mint látni fogjuk, az együttélésnek, a szimultaneitásnak, az eltérő minőségek egymásba játszásának s mindenekelőtt a versengésnek különösen nagy szerep jut ebben a történetben, amelyben időről időre megjelennek ugyan kitüntetett személyek és helyszínek, de mégsem feltétlenül ezek állnak a középpontban, hanem inkább a múltból átmentett és az új földrajzi-kulturális irányokból érkező gondolkodásmódok közötti párhuzamok és feszültségek. /.../ Úgy is fogalmazhatunk, hogy a kulturális gyakorlat, illetve a térben és időben megvalósuló kulturális-tudományos transzferek vizsgálatával közelebb juthatunk a különböző társadalmi csoportok és közösségek gondolkodásmódjának, értékvalasztásainak megértéséhez, mint a politikatörténeti megközelítés révén” (15-16. old.).

Az idézet hosszát egyfelől a pontosítás szándéka, de másfelől meg az elemző pozíció meghatározása indokolja. Amiben könnyen egyet lehet érteni, az „a szovjetizálás és a szovjet–magyar kulturális csere történetére vonatkoztatva” érvényes állítás a „kétszen kapott dolgok pusztá átvételét, adaptációját” sematizáló felfogással szemben, ugyanis hogy „különböző forrású tudásformák és hagyományok összehétközésére” irányuló kísérletezés volt ez inkább, amit pusztán „a nagypolitika történései” révén nemigen lehet kielégítően értelmezni a „történéseken alkalmasint túlmutató helyi sajátosságok” kellő mérlegelése nélkül. A könnyű egyetértés persze „az államszocialista Magyarország” tüneményeire és tudományszervezeti, művészetideológiai aspektusaira vonatkozó kritikai észrevételekre evidensen igaz lehet, de a kötetben – minden szikrázó tisztasága dacára – néha mintegy összecsúszik a kultúraelméleti vagy művelődéstörténeti tapasztalati tudás és a zeneszociológia, zenetudományi kutatás önálló pozíciójának autonómia-szempontja. Lehet, persze, a kötet alaposabb vagy többszöri olvasata más összképet kínál, de annyi máris bizonyos, hogy ha a „populáris zene kutatásának nemzetközi fórumain rendszerint nagy figyelmet szentelnek a fogalomtörténeti problémák feltárásának, a múltbéli kutatások rekonstrukciójának, illetve a tudományág historiográfiai kérdéseinek... /.../ valamint a populáris zene és zenetudomány sajátos viszonyának (e viszony változásainak) elemzésére”, akkor e kritikai

folyamatban Ignác köteté fontos új könyv, mely nemcsak címével, de új szemléletével és még újabb értelmezési horizontjával lehet nemsokára valóban „milliók zenéjének” újragondolására készítő tudományos produktum. A kultúra tanításában, a kultúrakutatásban, a tudástudomány újabb iskoláinak, tematikáinak és kutatási területeinek méltó fölemelésében is korszakos bizonyosság arra, hogy az esztétikai befogadás, a hozzáférés kultúrája, az élménytársadalom és a szabadidő-szociológiai kutatások egykori anyagai vagy mai interpretációi nem egymás ellen szólnak a változó idők sodrában sem, hanem egymás szimultán, egymásba játszó minőségeinek teljesebb egységeként is megjeleníthetők, megérthetők, kutathatók is. Miként a jog „katedrán inneni és túli”, az időben és térben lokálisan univerzális, a „véletlen értékét” figyelembe vevő, vagy a „milliók populáris vonzalmait” mérlegre tevő kereső szempontok összessége is éppúgy közösségi értékek, élmények összehangolt mozgására lehet képes építeni a maga változó, de belátható normarendjét...

Tánc és közönség közössége

A közvetlen átélés, a társas jelenlét, a közösség mibenléte – s olykor önmegfogalmazási minősége – is sokban függ attól, mi készíti, mi érinti meg, mi tartja fenn egy közösség létét, megmaradását, önszervező képességét és egész önképét, identitását. A személyes és én-tudatot adó minőség sokszor éppen attól nem „öregszik”, ernyed vagy hal ki, mert még fenntartják azok a normarendi, értékrendi elemek, melyek tradicionálisan fontosak voltak – és maradtak is a falusi közösségben. Egyszer – még jócskán a nyolcvanas évek közepén lehetett – egy Kalotaszeg-környékbéli filmforgatáson kitérőt kellett tennünk Kallós Zoltánnal, aki bármi áron is meg akarta nekünk mutatni egyik régi „adatközlőjét”, aki nem csupán egy volt a sok közül, de ama kevesek egyike, aki „még Bartóknak énekelt” fonográfra egykoron..., s azóta is ez házának, személyiségének, falujának, identitásának olyféle többlete, mely kiemeli a mások, a hasonlók közönségéből, s egyikévé teszi a legkiválóbbaknak, leghíresebbeknek. Mert hát így van ez rendjén egy falu közönsége számára, így marad meg a falu közönsége is életképebben, hitelesebben, önmagának is elfogadhatóbban, másoknak is ellenállóbban, kilétének büszke rangjában.

Valahogy így kap vagy nyer többletet, hírt és rangot, megtartó erőt és akár hivalkodó énképet is mindama világok többségében a sajátos, a kivételes,

a kiváló. Ami pedig a helyi közéletet érintő változások sora, abból mindig több van, mint kellene legyen, akár köztörténeti, politikai, akár gazdasági vagy népszokási váltásról, átmenetről vagy szakadékról van is szó. És hasonlóképpen van ez a paraszti kultúrában a nótafák, a neves mesélők, a mívés mesteremberek, a jó torkú énekesek, bálon főszereplő táncosok körét tekintve is. A ritkuló mezőny, az öregedő társadalmak, a hanyatló térségek különösen izgalmassá és kihívóvá teszik egy-egy ilyen „szigetyszerű” tünemény megmaradását. Eként a fazekasság, a harangöntés, a csipkeverés, a „népi mesterségek” körében elhíresült főszereplők nemcsak szakismereteik elismert, kiváló képviselői maradhatnak, de egyenesen nevet is adnak közösségüknek, rangot a településnek, presztízst annak, ami belülről még megtartja a közösséget, értéket tartósít, hagyományt ad át ezáltal – avagy hát élni segít, nem is lebecsülendő mértékben. Ámde megessik, hogy vannak térségek, akadnak nagytájak vagy tájegységek is, ahol ha volt, ma esetleg már nemigen maradt hangadó tekintély, s ha maradt még valamire büszkének lenni, vagy valaminek a tradíció jelképévé válnia, az immár elhalni tetszik, hanyatlásnak indult, előtte áll a múltó idő megpróbáltatásainak, az eltűnésnek.

Ilyen térségek „maradék” létének, aktuális helyzetének szemlélésére szánta el magát a Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszéke, melynek térségi közelsége szinte adta is az észak-alföldi tájhoz nem messzi vidékek, a Körös-mente és a szatmári-bihari-szilágysági tájegységek összehasonlító újrazvizsgálatát. Újra pedig annyiban, hogy a Körösök világában ismeretes Györffy István respektált kutatása, s ilyenek a bihari-szilágysági tájban Fodor Ferenc falukutatói, melyeknek a történeti néprajz számára igen változékony, de idővel már szinte az elmúlás előtti „utolsónak” mutatkozó korszakában indult kezdeményei mára klasszikusnak minősülő vizsgálódások, melyek a hosszú időtávú hagyományformák, helyi tradíciók és civilizatorikus változások dacára is megmaradtak a létmódok ismételt szemlélésére kínált készletként. A kilencvenes években indult terepkutatások már a térség jellegzetesen magyar-román együttélésre épülő jegyeit is konstatálták, s a sok tekintetben „mozdulatlannak tűnő kulturális térben” – mint azt a tanszékvezető Keményfi Róbert az alábbi kötet Előszavában megemlíti – immár olyan jeleket és jegyeket, morfológiai változásokon túli formaváltásokat is rögzíteni lehetett, amelyek valamifajta „multikulturális térben zajló” átalakulást illusztrálnak. Egyre fontosabbá

vált ezért is a jellegadó közösségek identitás-megmaradásának, gazdasági, eszközkészlet, hitvilágbeli, cserekapcsolati, szokásjogi, díszítés- vagy vi-seletnéprajzi elemeinek regisztrálása, amely mai „pillanatfelvétel” ha nem is többet, a jelen állapotot mindenképpen, a jövőnek szólóan az akut helyzet rajzolatát is kiváltképp, de a múltnak mégiscsak megőrzött intimitásait is rejtve-mutatkozva tartósította. Ilyesféle csoportközi, kulturális közösségi, reprezentációs és életviteli alkalmak egyike a bál, a táncmulatság, a táncosok egyéni képességeinek, tehetségének, tanulási folyamatainak feltárása, megnevezése és dokumentálása is.

E kanyargósan hosszú bevezető talán meghatározó szempont lehet azokhoz a munkákhoz, melyeket a Debreceni Egyetem, s azon belül is a bölcsészkar doktoriskola néprajzi szekciója elvégzett az elmúlt másfél évtizedben, s közöttük is az új eszköztárral kísérletező, új tudásterületeket a kínálati palettára felrajzolt tudásterületek egyikeként a lokális paraszti közösségeket jellemző táncfolklorisztika, táncnyelvi és társastánc-kultúra új értelmezési mezőjét formálta meg. Ebben a kultúráközi és közösségközi folklorisztikai miliőben keresett témakört és végzett hosszú terepmunkát Kavecsánszki Máté, aki PHD-kutatását a társastáncok paraszti kultúrával, „hagyományos paraszti műveltséggel” összefüggő jegyeit összeszedve készítette el értekezésének szakirodalmi és térségfeltáró tapasztalatait a történeti Biharban, s ezen belül is Köröstárkányban gyűjtötte, és összehasonlításul egy másik terepet is bevont művébe. *Tánc és közösség. A társastáncok és a paraszti táncművelés kapcsolatának elmélete bihari kutatások alapján* címen megjelent könyve⁵ egyszerre kínál alapot az összehasonlító földrajz, a néprajzhistória és a táncfolklorisztika híveinek, egyúttal arra is izgalmas példát mutat, hogyan szerve-sül egy táj, egy nép, egy szokáshagyomány kutatása, megértése és megőrzése a bálók, a muzsikások és a táncosok közösségeihez, általuk és révükön pedig a tájegység folklorisztikai karakterének formálódásához is. S ahogy az akadémikus tudás-ágazatok vidékén ma már egyre gyakoribb, még a társadalom- és bölcsészettudományok körében is inherens elvárás valamely „jó gyakorlatokat” megismerni, feltárni és alkalmazott tudásként terjeszteni, úgy lett ebben az újítási, innovatív mezőnyben is kiérdemesült szereplő Kavecsánszki Máté, aki a néprajzi érdeklődés

5 Studia Folkloristica et Ethnographica 59. Debreceni Egyetem Néprajzi Tanszék (Sorozatszerkesztő: Bartha Elek). Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press, 2015., 192 oldal

széles mezőjébe jó hirtelen behozta a táncfolklór egy speciális ágát, módszertanát és szemléletmódját – rövidebben: a táncantropológiát. Rajta kívül talán két-három ember van a hazai szakkutatásban, aki a tánctudomány (balett, néptánc, társastáncok, koreográfiák, színpadi tánc) műfajain túl a táncantropológia felé megtett igen határozott lépetekkel népszerűsítő szerepet vállal, s vállalkozásának nemcsak egyetemi státusz vagy akadémiai rang a velejárója, hanem maga a szemléletmód elterjedési esélye és innovatív hatása is. Kötete ennyiben is kiváló kezdeményezés, új szín, eltérő tónus, módszertani novumokkal ékes tudományos teljesítmény, melyből kiemelni csupán két kérdéskört mernék.

Az egyik első ilyen „rámutató” gesztus a hazai szakirodalomban sem eléggé ismert Christoph Wulf megidézése abba a kulturális kontextusba, amely az általános antropológiai bevezető kurzuson túli elemző, mégpedig ágazati antropológiai szempontból újat is kínáló területén a táncok szabályrendszere, szabályozottsága, kötetlensége és egész struktúrája szempontjából a társadalmi viszonyok tágabb rendjével való összefüggésekre hívja föl a figyelmet. Wulf táncantropológiája a tér és idő táncbeli diskurzusra, a tánc mint mozgásos közlésmódra, az emocionálisan kifejezett és szimbolikusan pontosított kommunikáció közösségformáló hatására, valamint a tánc mint rend és rendszer, strukturáló hatás és struktúrát formáló identifikációs függésrendszer, ezeken túl az emlékezésben, személyközi kapcsolatrendben, transzcendens és esztétikai, gyakorlati és szimbólumtartósító rutinban betöltött szerepeiről szólva kínál rendszerszerű összképet. Kavecsánszki ezt egyenesen „a tánc politikuma”, a „tánc nemzeti identitásörző szerepének” formálódása terén használja fel és mutatja ki Köröstárkány, valamint Hosszúpályi Messzelátó-Sóstó nevű üdülő-övezetében elemzett táncbefogadási és reflexivitás-színterén a helyi változatokat földolgozva (vö. 105-127, továbbá 129-148. old.). Elemi kérdés lehetne, hogy hát „politikum”-e az identitás, s mennyiben az a polgárosodás folyamata, a normák változási hatása, a test szerepének és változásban vagy értékértartósításban betöltött funkciójának értelmezése, a kollektív emlékezet és a narratív memoárok jelentősége az „egykor és most” összehasonlításban – de ez messzebbre vezető kérdéskör, melyre válaszom amúgy is igenlő. Viszont amiként nem „közvetlenül politikai” a hagyomány őrzése és változtatása, a települések közötti földrajzi tér szimbolikus értékcsereje és átalakulása, a helyi kultúra által „befogható” identitás-tér formálódása, annyiban

mégis hasonlóképpen összhatásokkal mérhető és meggyőző tapasztalattal jár a faluközösség normáinak alakulása a városi hatások, az idegenfogalom növekedése, a kulturális támogatások léte, a térségfejlesztési projektek eredményessége szempontjából „megtartó közösség” reflexiója mindeme hatásokkal ellentétes mezőkben. Ilyen az itt elemzett esetek között a köröstárkányi változások dupla fordulata is: „Az ’ösi szokással, hagyománnyal meg vótak elégedve a fiatalok’ – az idős tárkányi lakos szerint ezért nem volt igény arra, hogy a faluközösség más táncokkal is megismerkedjen. A társastáncok népszerűtlenségének, rövid ideig tartó ’divat’ jellegének számos, a paraszti polgárosulás folyamatának lassú jelentkezésével összefüggő oka lehet, de a jelenség mögött megbújik a Fekete-Körös völgyi magyar települések földrajzi okokkal is magyarázható kulturális elzártsága, amit az is igazol, hogy a II. világháború idején a férfi lakosság mobilitása eredményezi az új táncok megjelenését. Végezetül nem tekinthetünk el a település szórvány-jellegétől sem, amely helyzet a hagyományos táncincset a nemzeti identitás reprezentálásának eszközévé tette, ez pedig védelmet biztosított számára az új táncdivatokkal szemben” (127. old.). Az értelmező elbeszélés ekképpeni tónusa bizony inkább az antropológusoké, vagy a hagyományos folklór és a hagyományos szociológia felől az antropológiai kutatómódszertanhoz, interpretációs példatárhoz, értelmező értelmezéshez eljutó szimbolikus megfjtések metodológiájáé. Amit ebből Kavecsánszki itt a térbeliség és az emlékezés alakzataihoz a mentális konstrukciók oldaláról közelítve mutat be – többek között narratív memoárok objektumaira, a helyi fürdőéletre visszagondolók stilizált eszköztárára fókuszált példákat megidézve –, az éppen a „tánc és közössége” helyi hátterére vonatkozik: „az egykori fürdőhöz köthető táncélet megelevenedése a település lakosainak emlékezetében szorosan összekapcsolódott magának a fürdőnek – mint a lokális társadalmi és természeti környezetbe ’épült’ kuriózumnak – a létevel. A közös történet egyes epizódjai különös módon kitüntetett jelentőséget kapnak és kiválasztódnak, majd kollektív feldolgozás-stilizálás tárgyai lesznek. Ezek az epizódok – jelen esetben a fürdőhöz kapcsolódó bálók (lásd később) – a Konyári Sóstófürdő esetében meghatározott épített objektumokkal kerülnek kapcsolatba a narratív reprezentáció során. Jan Assmann hívja fel a figyelmet arra, hogy az emlékezés alakzatai egy bizonyos térbeli hely kapcsán öltönek alakot, a mesélés aktusában pedig megkonstituálódik a visszaidézett világ. Vagyis

– esetünkben – a tánclettre való visszaemlékezés újra létrehozza, mentálisan megkonstruálja annak épített környezetét is. A kutatás szempontjából elsődlegesen a fürdő azon objektumai fontosak, amelyek összefüggésbe hozhatók a tánclettel, ugyanakkor a mentális térrajzolás egyéb egységeiről is említést kell tennem...” (135. old.).

E „mentális térrajzolás” része egyúttal az is, hogy „a történeti antropológiai tánc kutatás a táncok történetiségét és kulturális meghatározottságát az adott közösség történeti, kulturális helyzetére vonatkoztatjuk. A fentebb felsorolt területek valamennyi társadalmi réteg táncműveltségének kutatása során relevánsak, a múltban és a jelenben egyaránt. A táncantropológia – a folklóriztikával ellentétben – nem korlátozódik egyetlen társadalmi csoport kutatására, ugyanúgy vonatkoztathatóak a tradicionális paraszti táncművelésre, mint a nemesi-polgári világéra, vagy a 20. század végi popkultúrára, és így tovább. Mégis, azt kell észrevennünk, hogy ez a megközelítés alapvetően más, mint a táncfolklóriztikáé. Ahogyan korábban is többször hangsúlyoztam, a kutatások középpontjában itt nem maga a tánc, hanem az azon keresztül megnyilvánuló *Ember áll*” (149-150. old.). Vagyis a kötet bevezető fejezetcíme (*Táncfolklóriztika versus táncantropológia*) „egyfajta szembenállásra utalt a táncműveltséget vizsgáló két diszciplína között. Szembekerülésük oka, hogy az évszázados hagyományokkal és világhírrrel rendelkező magyar táncfolklóriztika művelői közül sokan az antropológia táncot vizsgáló szakágát pusztán divatjelenségnek tekintik, amely a paradigmaváltás és modernség jelszavaival akar olyan témákat vizsgálni a hagyományos táncműveltségen belül, amelyek a folklóriztika érdeklődési körében – ha nem is a legnagyobb hangsúllyal – évtizedek óta jelen vannak. Noha a táncfolklóriztika alapvetően a morfológiai, strukturális, funkcionális és történeti kérdések iránt érdeklődik, a kutatók néprajzi végzettsége okán többnyire a szokáskörnyezet sem maradt ki a vizsgálódásokból – jóllehet sok esetben csak mellékszálként szerepelt az elemzésekben. Az antropológia ugyanakkor az emberi test mozgulatáinak és mozgásának szemantikai jellegű vizsgálatából kiindulva sokkal komplexebben közelít a tánc kérdéséhez, amelyet mintegy eszközként használ az ember, illetve a közösség, társadalom megértéséhez. E törekvése során a táncot sajátos mentális reprezentációként, egyéni vagy közösségi performanszként értelmezi, amely az individuális vagy kollektív társadalmi valóság szemléltetésére is alkalmas. Az antropológia – sokszor éppen a

táncfolklóriztika felől érkező vádakkal ellentétben – nem kerül meg a formai-morfológiai kérdéseket, hiszen a táncok szerkezete, például szabályozott vagy kötetlen jellege szintén társadalmi viszonyokról árulkodik. Esetében azonban nem a morfológia alkotja a kutatások fő tárgyát. A táncfolklóriztika és a táncantropológia közötti feszültséget többnyire az okozza, hogy utóbbi a hagyományos táncok vizsgálatára is kiterjesztette sajátos módszertanának érvényességi körét és ezzel behatolt a magyar táncfolklóriztika által uralt terepre. Mindezt pedig akkor tette, amikor a magyar néprajztudománynak és a táncfolklóriztikának is szembesülnie kellett a belső megújulás kényszerével” (150-151. old.).

Kavacsánszki szembesíti a magyar táncfolklóriztika okkal világhírűvé vált teljesítménye mögött álló (a módszertan kialakításában top-szereplő) Martin György és Pesovár Ernő nevéhez fűződő értelmezéseket, valamint a kortárs vitaszempontokat – viszont kiemeli, hogy mindeme tradíciókötötte szemléleti alapok elavultak immár, módszertani felújításukra épp elég indokot ad, hogy „a holisztikus, értelmező megközelítésre a magyar táncfolklóriztika ’belülről’ is képes, de vajon el kell-e ítélnünk azért a táncantropológiát, mert a testkultúra vagy a közösségvizsgálat irányából közelítve szintén vizsgálni szeretné a tradicionális táncműveltséget vagy annak átalakulását, felbomlását?” (152. old.) – ebben pedig a néprajzi leképezési módszertan csupán egyike a lehetőségeknek, a két szemléletet nem ütköztetni, hanem inkább összehangolni lenne ildomos.

A másik meghatározó nívója a kötetének, hogy (talán épp e harmónia-keresés jegyében) „célja volt annak hangsúlyozása, hogy a nem hagyományos (népi) mozgásrendszer használata is a tradicionális paraszti kultúra megnyilvánulása, ennek okán nem kerülhető ki az elemzése és mélyebb értelmezése. A kutatástörténeti összefoglalóban részletesen bemutattam, hogy e gondolat ugyan folyamatosan jelen volt a táncfolklóriztika művelőinél is, mégis, egy ideig érthető okok miatt vizsgálódásuk csak említés szintjén terjedt ki a társastáncokra. Nem döntő fontosságú kérdés, hogy a társastáncok lokális paraszti közösségekben való megjelenésének vizsgálata az antropológia hatására vagy a táncfolklóriztika belső minőségi megújulásának következtében kezdődik-e meg. Saját kutatásaimat azonban az átalakuló, megszűnő paraszti közösségekben lezajló kollektív mentális folyamatok megértése indukálja, amelyet a táncművelés átalakulásával kívánok szemléltetni.

Ahogy láthattuk a két diszciplína összevetésekor, e megközelítési mód sajátosan antropológiai jellegű, de a kötetben bemutatott elemzések során a tánc-folklorisztika módszertana ugyanúgy lényegi szerepet játszott, mint az antropológiáé. Tagadhatatlan, hogy Magyarországon a hagyományos paraszti tánc kultúra antropológiai szemléletű vizsgálata a táncfolklorisztikából nővi ki magát” (152. old.). Az átalakuló és belső változásaival egyszerre konfliktusokat, kényszereket és befogadási kísértéseket is átélő helyi közösségek ugyanis nem csupán a (kívülálló kutatók által „belülről” átéltnek minősített) jelenségeket kell kezeljék – akár „hagyománykötött”, akár „modernizálódott” jelenségekről van szó –, s ez nem csupán változást vizsgálatot igényel, hanem a létezési feltételek által mindennaposan is változó közösségi mentalitásoknak szintúgy helyet biztosít, melyet a néptánc-kutatói dokumentumfilm-részletek vagy a tánciskolákban tanítható „néptánc-motívumok” még nem okvetlenül vesznek figyelembe.

Kavecsánszki ilyen meglátásai újszerűséget, sőt új irányt jeleznek a zenével, társadalmi státuszokkal, életvezetési mintákkal, szabályozott vagy spontán táncalkalmak adott kínálatával mindennaposan találkozni esélyes táncantropológiai, táncnyelvi, közléstudományi és megismeréstudományi ágakban is. A mi hasznunkra, előnyünkre, épülésünkre is hatással. Hisz talán a legtöbbet akkor akadályoznánk ez új szemléleti irány, új tudásterület érvényesülését, ha tudomásul vennénk létét, de érdektelennek minősítenénk értelmező kezdeményezéseit – követve valamiképpen a „hagyományos népi kultúra” változatlan mintázatát, melyre a kulturális, szimbolikus és más ágazati antropológiai kutatások egyre több cáfolatot építenek. Ilyen tézis, ilyen cáfolat, és ilyen szintézis-igényű munka Kavecsánszki Mátéé.

Édenek, harmóniák, tánc és emberközösség

Ha a fenti kiadványok sorát mintegy folyamatszerűséget, jelenségek és értelmezések láncolatát, jelentéstartalmak és hatásegységek összességét tekintjük, szinte kihangzik két-három alaptónus, melyek azután szinte egyenként is, sorozathatásként egyszerre többet is megülnek. A szakmai-tudományos megállapítás, hogy a magyar tánc-történetírás, tánc-kutatás és az értelmező közösségi befogadókészségek még ki nem alakult rendszere igencsak kezdeti lépéseinél jár (mint azt

a Táncművészeti Egyetem meghatározó szakembere, Bolvári-Takács Gábor kimutatja), tehát ha akár csak egy lépésre is megáll a szakkutatás, akkor képtelenül lelassul, s ezt az oktatás is követi rendszerint. Másik ilyen „kísértő” kulcsfogalom a közösség és a zene, Ember és Muzsika tudásra, gondolkodásra, személyiségre, csoportélményre gyakorolt hatása, mindezeknek többféle értelmezhetősége, interpretációs korszaka, táncelméleti és testelméleti módszertanának másságossága is. Az áttekintések és „a tánc lényegének és jelentőségének” szerepéről az emberi közösségek körében talán megannyi apró forráshely, esetleg történeti vázlat áll rendelkezésre – de hiányozni látszik az a megközelítésmód, amelyet a „mi a tánc” és mi a jelentősége a környezethez való alkalmazkodás, a térérzékelés, a szenzomotoros és mozgás-intelligencia, az ökológia és a mentalitás szempontjából, hogyan függ össze a személyiség és a test kapcsolata, a tánc mint kommunikáció, a tánc mint rítus és a módosult tudatállapotok kultúrája, s mindezek megértését, megismerését hogyan lehet alkalmazni a tánc-kutatásban és tánc-oktatásban.⁶ E sokrétű kérdéskör az egyik ugyancsak bevezető, eligazító és megismerésre serkentő kötetben látott napvilágot, Bólya Anna Mária *Interdiszciplináris kitekintések a táncról* című könyvében,⁷ melynek nemcsak címe, szemléletmódja, forrásanyaga, de jószerével teljes spektruma élénken tükrözi a megismerésmódok további lehetőségeit.

A táncról való „legkorábbi” ismereteink, a tánc-történet szinte „ősforrásai” is következetesen kiemelni látszanak a tánc társadalmi funkcióinak, a szórakoztatáson túli elemi értelmének, „táncfilozófiájának” vagy episztemológiájának alaptételét a lélekvezetés, a testtudattal élés területén – vagyis tánc és társadalom tradicionális kapcsolatát a társadalmiság épülésében. S talán egyetlen társadalom-kutatónak, zenepedagógusnak, muzsikusnak sem kell alaposan indokolni, milyen értelme, haszna,

6 Csapán jelzés-értékű itt, hogy éppen most jelent meg a Magyar Táncművészeti Egyetem két kiadványa is, melyek rokon témakörrel foglalkoznak: a *Tánc és Nevelés* folyóirat első évfolyamának első száma az MTE Pedagógiai és Pszichológiai Tanszékének kétnyelvű (magyar-angol) kiadványaként, továbbá ugyancsak az MTE kiadásában, Lanszki Anita szerkesztésében a *Bevezetés a táncjal kapcsolatos kutatások módszertanába*, mely 186 oldalon megannyi forrás, metodika, feltáró és oktatásra alkalmas tudás rendezett tára, valamint évtizedes kihagyásokkal újraindult a *Tánc-tudományi Tanulmányok* folyóirat is ebben az évben.

7 Magyar Táncművészeti Egyetem, Budapest, 2018., 71 oldal.

konvenciója, következménye van és lehet a bevált módszerek, az ismert eljárások közvetítésének... – ahogyan az (olykor ellenoldalon állók) modernizálók számára még kevésbé szorul magyarázatra egy új tudáságazat, metodológia, szempontrendszer értelmes használatának kísértése sem. Bólya Anna Mária a tánc tudományi tanulmányokat folytatók számára készített gondolatserkentő könyvet. Alapszinten táncelméleti háttértudást kínál, ugyanakkor tánc történeti, társadalom- és testfelfogási „iskolába” is beírat bennünket. Tankönyvi hasznú, jegyzetértelemben vett kiegészítő anyaga azonban átível mindezekre, mint egy jó koreográfia... – önálló előadásra, előadóművészi produkcióvá válik.

Első lapjain még (látszólag önkorlátozóan) a tánc tudományi kutatások viszonylag rövid tudománytörténeti szempontjaival indít, a „mi a tánc?” alapkérdéssel úgy foglalkozik, mint a gondolatébresztő pedagógiai kérdések egyikével (7-12. old.). Ehhez azonban már saját vállalásának körvonalainál hangsúlyozottan fontosnak tartja kiemelni, honnan származik és mostanság már mi mindenből épül egybe a tánc interdiszciplináris bázisa.

„Mely táncokkal foglalkozó tudományok és társ tudományok eredményeit találhatják meg a jegyzetben? Elsőként a bölcsélet, a *táncfilozófia* említendő, amely a közösség és egyén környezethez való alkalmazkodásáról, a mozdulat és mozgás elsődlegességéről kínál gondolatokat. A külföldi tudományos cikkekben szinte divattéma, magyarul viszont alig olvashatók az *idegtudományok* területéről az agykutatás-tánc-intelligencia harmasában mozgó kísérleti projekteredmények. Ezek elsősorban a tánc intelligenciafejlesztő hatásáról szólnak, de a tánc történelem előtti időkben betöltött lehetséges szerepéről is értekeznek. A *táncfolklorisztika* empirikus néptáncanyagra koncentrált látásmódjának köszönhetjük azokat a gyűjtött anyagokat, amelyeket több irányból vizsgálhatunk. A *táncantropológia* az ember táncon keresztüli megismerésére törekszik inkább. A *néphitkutatás*, a *vallásantropológia*, és az összehasonlító vallástudomány néphit és mozgás kapcsolatáról, a környezet és ember egymáshatásáról, a testi tudatról és a tánc és vallás több tényezőben való hasonló voltáról adnak gondolatokat. A *táncpszichológia* egyfelől megvilágítja az egyéniséget, a lelkiállapotok mozgással való szoros összefüggését, másfelől betekintést ad a test és lélek kapcsolatát vizsgáló mozgásos és tánc-pszichoterápia eredményeibe. A *tánc történet*, amely a táncművészetet kronologikusan vizsgálja, a táncfolklorisztikához hasonlóan az empirikus anyagra koncentrált

elsősorban, ezért adja a jegyzet lexikális tartalmának alapját. A *hipnóziskutatás* és az újkeletű *kognitív archeológia* tudománya a tánc archaikus múltjáról és kommunikatív szegmenseiről beszél. Ugyancsak a XXI. században alkotott tudományág a *koreomuzikológia*, amely a tánc és zene közötti kapcsolatot vizsgálja. A *kommunikációelmélet* felvette kutatásaiba a táncot is, mint mozgáskódokon alapuló kommunikációs rendszert...” (10-11. old.).

Az efféle multidiszciplinaritás nemcsak nem divatos a módszertani pragmatikusságú szaktudások új korszakában, de annál hitelesebb „belülről nézve”, ahogyan a tánc és közönsége, táncos és Ember, a tánc „lelkét” kereső személyiség néven nevezheti. Sokáig lehetne még szemlélgetni a kötet lapjairól kisugárzóan érdemes tudástárból, a sokféle megközelítés kölcsönhatásairól, a lehetséges belátások és a tudományos megértés sürgető szükségességéről ezekben a rövid (és szemelvényekben, egyéni kutatáshoz, keresgéléshez, szakirodalmi forrásanyaghoz kalauzoló, de személyes aktivitást elváró) fejezetekben. Ezt azonban most illendő módon az Olvasóra hagyjuk. Fontos ugyanakkor kiemelni, hogy a szerzői szándék nemessége, kreatív jellege számos fejezetben, alcímben, sugallatban és próbatételben is megjelenik. A *tánc és a környezethez való alkalmazkodás* (13-17.), A *tánc gondolkodásra, tanulásra gyakorolt pozitív hatásai*, a térérzékelés, a szenzomotoros intelligencia összefüggései a mozgással (18-21.), a *néphitkutatás* és vallástudomány cselekvés- és mozgáseméleti alkalmazásai, a néphit hatása egy balkáni (macedón) példával, és a szisztematikus kutatás tánc tudományi, *vallásökológiai* tudás-tapasztalata (22-27.), a *vallásfilozófiai*, test és elme, személyiség és gyógyítás, tánc és hipnózis, a kommunikációelmélet tánc kutatásban alkalmazhatósága (28-39.), *zene és tánc* viszonyában a mozdulat jelentősége, ezek eredete és öröksége, a tánc és zene archaikus protonyelvként leírásának lehetősége, majd A *tánc lényege és jelentősége az emberi közösségekben* mint valamely „konstans kulturális réteg” empirikus tapasztalati anyaga (40-50.), valamint mindezek kutatása (kiemelten is Ratkó Lujza és Kavecsánszki Máté munkáiban) mind-mind arra lehetnek késztetések és alapanyagok, „hogy táncos vagy táncot kedvelő olvasó igénye és energiája szerint használhatja fel a jövőbeli kreatív alkotáshoz, egyes területek összekapcsolásához, újszerű alkotómunkához vagy akár új gondolatokat rendszerező, új együttműködések elindító, esetleg kísérletes munkát igénylő kutatási programokhoz” alkalmazhatja érdemben forráskiadványként. Ehhez a kötet

kiegészül a végére csatolt hozzászólások, forrásközlések, hálózati elérhetések, szakirodalmi jegyzék segédanyagával.

Bólya Anna Mária könyve, ha csak „jegyzetnek” indult is, példa arra, miként lehet (látszólag egészen önálló tudástartományban kiváltképp) pedagógiai eszközzé, néha céllá, máskor elemi metódussá tenni az új ismeretek integrálásának kezdeményezését. „A lehető legkülönbözőbb társtudományok gombamód szaporodó táncsal kapcsolatos kutatásai ugyanakkor a magyar nyelvű táncutatási szakirodalomban csak marginálisan jelennek meg. Az interdiszciplináris kutatások sürgető fontossága a magyar nyelvű táncutatásban már a MTA táncstudományi munkabizottság megalakításának interdiszciplináris jellegéből is látható volt. Ma minden tudományban felértékelődnek az interdiszciplináris területek. A táncstudomány számára szinte végtelen számú lehetőség kínálkozik, hogy a tánc és az ember viszonyáról néha meglepő, néha kézenfekvő adatok nyerjenek bizonyítást” (8. old.).⁸

Mint ebből is belátható: tánc, közösség és megértés egymás környezeti feltételei. A tánckulturák, a tanulási kulturák és a lehetséges tudások új harmóniákba rendezésének feltételei együttesen, kölcsönhatásban adják, serkentik a sokdimenziós értelmezést, ennek interdiszciplináris előnyeivel és nehézségeivel párhuzamosan. De legalábbis ritmikusan, koreografált harmóniában, émikusan és publikusan is... Talán így lesz ez is „milliók élménye”, így lesz a kultúra tanításának szemléletmódja és új iránya, s így, ezek kölcsönhatásaival lesz azzá, amit a fenti kötetekben a Szerzők nem ok nélkül hangsúlyoznak: kreatív és interaktív kultúratudománnyá, s kérdés és válaszadás kultúrájává, a kutatás és tudás metodikai készletévé is...

8 Mint oktatási anyag, a kötet letölthető teljes egészében innen: https://www.researchgate.net/publication/337153735_Bolya_Anna_Maria_Interdiszciplinaris_kitekintések_a_tancrol